

Шкодовський Ю.М., Вигдорович О.В.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: olgavigdorovich@gmail.com
ORCID 0000-0001-6461-2792)*

МІКРОРАЙОННА ЗАБУДОВА З ТОЧКИ ЗОРУ КАТЕГОРІЙ «ХАОС» ТА «ПОРЯДОК»

Розгляд мікрорайонної забудови з точки зору категорій «хаос» та «порядок» сьогодні актуальний у зв'язку з тим, що у теперішній час ми вже маємо широкий досвід експлуатації житлових мікрорайонів, що були побудовані у попередні часи, а нове будівництво повинно здійснюватися із урахуванням виявлених шляхом різнобічного аналізу недоліків мікрорайонної забудови.

У статті визначені основні недоліки мікрорайонної забудови: величезні безгоспні простори; морально застарілий тип житла; відсутність розвинутої інфраструктури; недостатність паркувальних місць; відсутність соціальних та сусідських зв'язків.

Запропоновані заходи покращення архітектурного середовища при проектуванні нової забудови: розвиток монолітних та каркасних систем індустріального домобудівництва; забезпечення гнучкості планувальних рішень житлових будинків; забезпечення широкої містобудівної маневреності житлових будинків і комплексів при використанні типових проектів (зелені насадження, рельєф, існуючі будівлі); впровадження в практику масового житлового будівництва, крім вже традиційних секційних багатопверхових будівель, також житлових будинків малої і середньої поверховості, систем малоповерхової забудови підвищеної щільності, комбінованих типів будівель; формування різноманітних варіантів фасадів житлових будинків для індивідуалізації екстер'єру житлових комплексів, житлових груп і кварталів; забезпечення можливості використання перших поверхів для суспільних функцій, торгівлі, офісів. Якщо на зорі цивілізації містобудування боролось з хаосом, то зараз йому належить навчитися його створювати, знаходити компроміс між свободою і несвободою, може бути, навіть штучно обмежувати втручання техніки і розрахунків.

Ключові слова: індустріальна забудова, мікрорайонна забудова, архітектурне середовище, громадський простір, категорії «хаос» та «порядок».

Вступ. Що таке місто? Це, безумовно, зв'язки між людьми та спільнотами мешканців міста, які формуються на базі існуючих міських умов. Перш за все, на поведінку та життя людей впливають забудова та громадські простори, як місця мешкання та спілкування. Сьогоднішня ситуація в архітектурно-містобудівному процесі на прикладі міста Харкова доводить, що з одного боку темпи зростання будівництва досягли рівня масової забудови, з іншого боку часто проектувальники стикаються з проблемами містобудування, які стали слідством прийнятих містобудівних рішень у передніх історичних етапах.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що усвідомлення історичних етапів розвитку архітектури та містобудування дає можливість створення підґрунтя для прийняття подальших проектних рішень в динамічному міському середовищі.

В якості **методів дослідження** використовуються методи аналізу класику радянської школи 70–80-х рр. О.Е. Гутнова за дуже різними за значенням і характером факторами: індустріалізація, типізація, уніфікація; масштабність; єдність і різноманітність; поверховість; внутрішній і зовнішній простір; традиційність та новаторство; зв'язок з іншими галузями: живописом, скульптурою, філософією; екологічність; економичність; середовищність [6, 7].

Актуальність питання розгляду мікрорайонної забудови з точки зору категорій «хаос» та «порядок» сьогодні набуває нової сили у зв'язку з тим, що у теперішній час ми вже маємо широкий досвід експлуатації житлових мікрорайонів, що були побудовані у попередні часи, багато з них вже потребують реконструкції, а нове будівництво повинно здійснюватися із урахуванням

виявлених шляхом різнобічного аналізу недоліків мікрорайонної забудови з подальшим їх усуненням при проектуванні та будівництві нових об'єктів.

Об'єктом вивчення виступає містобудування на етапі мікрорайонної забудови індустріального періоду, як використання діаметрально протилежних принципів забудови: ґрунтованих на «порядку», або викликаних «хаосом».

Увесь час свого існування містобудування та урбаністика, як сфера науково-практичних досліджень перебувало між двома полюсами, - «порядком» та «хаосом». І це відбувається на протязі тисячоліть, починаючи з виникнення теорії Гіпподаму з Мілета.

Сучасний огляд категорій «порядок» та «хаос» наведено у дослідженнях Соколькової К.М. [10]. Категорія «порядок» розглядається в декількох значеннях:

- 1) порядок як система модульних пропорцій,
- 2) порядок як симетрія і статика,
- 3) порядок як ордерна система,
- 4) порядок як поєднання контрасту динамічних елементів,
- 5) порядок як нестійка рівновага.

Термін «хаос», що позначає спосіб структурування архітектурного простору і форми з'явився в другій половині ХХ століття (сер. 1960-х рр.). До категорії «хаос» також може бути застосовано кілька значень, це:

- 1) хаос як безлад,
- 2) хаос як важкий (складний) порядок,
- 3) організований хаос.

Розвиток сучасної професійної думки призвів до того, що в кінці ХХ-го - початку ХХІ століття одночасно уживаються різночасові принципи розуміння «порядку» і «хаосу», часом полярно протилежні. Отже погляд на практичні результати містобудування з точки зору цих критеріїв дасть можливість обґрунтувати пропозиції щодо подальшого розвитку урбаністичної науки.

Харків, як одне з величезних міст України може похвалитися певною різноманітністю типів забудови. В нашому місті сконцентровано три типи підходів до міської забудови, які умовно можливо поділити на

дореволюційний (історичний), сталінський (тоталітарний) та мікрорайонний [3].

Дореволюційне місто існувало і будувалося до 1917 і кілька років після. Типова європейська забудова малоповерховими або поверховими кварталами з невеликими вулицями і чітким розподілом території на суспільну (вулиця) і приватну (двір). Як правило, наявність перших поверхів для торгівлі або іншого функціонального використання та вхід в житлову частину безпосередньо з вулиці (парадні) [5, 9]. Головною особливістю тут виступає наступе, за рахунок невеликої кількості квартир тут є такі тісні соціальні зв'язки, як «сусіди по будинку», адже завдяки невеликій кількості квартир, мешканці можуть запам'ятати один одного в обличчя. Це, в свою чергу, впливає на ставлення жителів до самого дому - він не сприймається як щось чуже, варто лише переступити через поріг будинку, дім стає своїм, від цього і менший рівень нігілізму. Закриті невеликі двори не сприймаються як нічийна територія, маючи чітких господарів (сусідів, яких ви знаєте), тобто йде пряма асоціація «моя квартира-мій будинок-мій двір». Такий двір стає центром спілкування саме мешканців будинку. Така забудова людського масштабу теж сприятлива - завдяки невеликій висоті будівлі не втрачають прямого візуального контакту з людиною на вулиці і не тиснуть на психіку. Експлуатовані бізнесом перші поверхи створюють активний фасад будинку, завдяки чому прогулянка по вулиці стає цікавою, плюс це крокова доступність різних магазинів і кафе. Іншими словами, вулиця при такій забудові є повноцінною громадською зоною, а не транзитним місцем, яке хочеться швидше покинути. Забудову цих років можна характеризувати як суцільне прагнення до «порядку», «хаотичними» є тільки залишки забудови попередніх часів, причому ті ділянки, що не охоплювалися міським плануванням [11-13].

Сталінська (тоталітарна) міська забудова інша. З одного боку, ці будинки в своєму розташуванні на вулиці не сильно відрізнялися від царської забудови: червоні лінії все також розташовані вздовж вулиці, тобто фасад як частина тротуару і вулиці на місці, як і експлуатовані перші поверхи. Є і

парадні з закритими від вулиці дворами, які все також поділяють простір на приватний і публічний. Однак змінилася поверховість - нові будинки стали вище, через що зростає число мешканців і зникає, як клас, соціальна група «сусіди по будинку» (як правило, люди знають, хто живе на одному сходовому майданчику, зверху-знизу і все). Разом з цим, при висоті будинку понад 7 поверхів, втрачається візуальний зв'язок верхніх поверхів з вулицею і навпаки - будинки починають психологічно тиснути своїми розмірами на людей на вулиці [4]. Але це навіть заохочувалося, бо монументальна архітектура, що давить психологічно на людину, є невід'ємним супутником тоталітарного режиму, коли потрібно змусити людину відчувати себе маленькою частиною великої системи. Разом з гігантськими будівлями з'являються і широкі вулиці-проспекти, замість людських вулиць. Часом два краю однієї вулиці стають фізично розділені подобою шосе, стає складно перейти з одного боку на інший і втрачається візуальний зв'язок. Таким чином, вулиці і будинки цього періоду не сприяють створенню соціальних зв'язків, скоріше навіть перешкоджають їм.

Забудована по типу мікрорайонів, цей підхід якихось 50 років тому вважався новаторським і кардинально відрізняється від попередніх типів, в першу чергу, розташуванням будівель і відсутністю вулиць, як громадських зон. Передбачалося, що всередині мікрорайонів повинні бути виключно загальні громадські зони з пішохідними зв'язками і пішою доступністю до важливих соціальних об'єктів. А зовні мікрорайону будуть царювати автомобілі з вулицями-хайвеями. На думку автора концепції, французького архітектора ЛеКорбюзьє, така забудова повинна була бути чітко спроектована фахівцями і за єдиними стандартами для нового, кращого, покоління людей, тобто повинно бути повним протиставленням архаїчного минулого. В Україні, як у всьому СРСР, а Харків в цьому питанні визначався, як першовідкривач [1], мікрорайонний підхід швидко підхопили на державному рівні, так як він добре укладався в формат плано-

вої економіки, крім цього були й ідеологічні причини (новий підхід для радянських людей), при цьому якість такої забудови відійшла на останній план. Перше, що кидається в очі в мікрорайонах - це повна відсутність розподілу на приватний і публічний простір, людина виходить з дому, і перед ним чи то вулиця, чи то парк, чи то двір, при цьому немає якихось прив'язок для обмеження цього простору. Тому двір і простір навколо починає сприйматися як нічیه, із згубними подальшими наслідками у вигляді відповідного ставлення мешканців до цієї території. Разом з цим, висотність забудови остаточно знищила клас сусідів, бо запам'ятати хоча б імена мешканців одного під'їзду з 50 квартирами практично нереально. Зникає поняття «мій двір», так як фізичного розмежування однієї зони від іншої немає. Для городян такі мікрорайони подвійно непривітні, бо висотність будівель і великий необмежений порожній простір навколо будинків тисне на людину, підсвідомо змушуючи покинути це місце. Це почуття доповнює і відсутність різноманітності в архітектурі - очам просто нема за що зачепитися в навколишньому просторі. Нові щасливі райони зовсім не подобалися людям відсутністю різноманітності і великими відстанями. Одночасно стало зрозуміло, що розмежування функцій по районах створює проблему в пересуванні, яку особисті автомобілі, всупереч очікуванням першої половини століття, вирішити не в змозі, або з побічним ефектом у вигляді багатогодинних заторів.

Розглядаючи ці періоди масової забудови з точки зору понять «порядок» та «хаос», розуміємо, що функція хаосу - це редукація одноманітності, візуальної нудьги, надання архітектурі індивідуальної образності. В архітектурній композиції це спостерігається, наприклад, в прагненнях архітекторів зменшити ефект монотонності при сприйнятті ритмічної побудови фасаду значної протяжності. Під нею мається на увазі метричний ритм з більш ніж потрібним зоровим кроком. У цих випадках архітектори застосовують різні видозміни ритмів (метричні ряди з інтервалами і без інте-

рвалів, метричні ряди з чергуванням елементів двох видів, метричні ряди з чергуванням нерівних елементів та інш.) [6, 7].

У мікрорайонній забудові ми бачимо прояви категорії «хаос» у наступному.

Там, де старий квартал розміщувався компактно, мікрорайон розтягувався на кілометри, багатоповерхові однотипні будинки *хаотично* (з точки зору спостерігача) розкидалися по величезним дворам-пустирям, що повинно було викликати почуття вільного простору, а на практиці йти пустирем виявилось незатишно.

На відмінність від квартальної забудови, де використовувалися різноманітні громадські простори – вулиці, провулки, сквери, розташовані на перших поверхах магазини, кафе. Де внутрішні двори – затишні, діти можуть там гуляти у безпеці. Забудова порівняльна городянам, сприймається більш людяною. У мікрорайонній забудові земля мікрорайону – загальна та нічийна («хаос»), панельні будинки - типові й одноманітні, магазини доводиться розміщувати в підвалах: цокольні поверхи влаштувалися так, що організувати в них звичну торгову точку було неможливо. Великі будинки «тиснули» на психіку, а великі суспільні двори сприймалися, як щось чужорідне. Їх можна було «олюднити», але з великими витратами, тому вони так і залишалися непорядкованим пустирями.

Мікрорайонна забудова завжди починається на певній дистанції від пішохідних тротуарів (від 15 до 25 метрів). В житті вся ця територія перетворюється на своєрідний «бермудський трикутник», де нічого не відбувається і пролягають лише інженерні мережі. Ця територія не належить місцевим жителям, вони не можуть її використовувати. Не дивно, що населенню мікрорайонів жилося сумно, не відчуваючи себе в безпеці, пропало «відчуття ліктя». Тут почало процвітати дрібне шкідництво і псування, буквально за півстоліття райони перетворювалися в застарілі нетрі.

При мікрорайонній забудові значно збільшується крок формування вулично-дорожньої мережі. Чим вона більш насичена, тим менше перевищені пробіги і легше набувається доступність об'єктів. І

мова не йде тільки про автомобілі, це в цілому добре для міської мобільності, і в першу чергу, для пішоходів, тому що для них відстань і сама інфраструктура пересування – болюче питання. Навколо вулично-дорожньої мережі формується забудова. В історичних районах це в основному невеликі квартали, що добре, адже тоді перевищенні пробіги і відстані між об'єктами мінімальні. У мікрорайонній забудові – це величезні площі мікрорайонів, де зовні розташовані магістральні вулиці, а всередині мікрорайонів лише внутріквартальні проїзди.

Характеризуючи риси, які мають своє коріння у категорії «порядок», можна зауважити наступне.

Мікрорайонна забудова не враховує інтереси окремої людини і окремих домоволодінь, а відразу поділяє міський простір на своєрідні зони з різним функціональним призначенням: сюди громадянин приїжджає ночувати, а сюди - працювати, тут для нього розташована зона відпочинку, а це - автотранспортна магістраль, за допомогою якої можна дістатися до сусідньої «зони». На початку-середині ХХ століття така концепція була навіть прогресивною: промислові зони забирали від житлової забудови, між будинками розбивалися сквери і парки, автомобілі мчали по широких проспектах замість вузьких історичних вуличок. Але досить скоро почалися проблеми, адже місто існує лише у всьому його функціональному різноманітті, а подібні райони пропонують досить невеликий набір можливостей. Спальні зони вночі майже «вимирали», це породжувало неминучі «маятникові переміщення» по місту, оскільки жителі мікрорайону не мали можливості реалізуватися у себе ж удома. Життя в місті - це не тільки робота і сон, це й освіта, медицина, розваги, гастрономія. І якщо всього цього немає по сусідству, то городянин починає відчувати серйозний дискомфорт.

У старих районах вулиці невеликі, бо забудовувалися вони або в доавтомобільну еру, або на ранніх етапах її розвитку. Ці вулиці набагато приємніше тих, що були побудовані пізніше, але чому? Відповідь проста-чим більше дорога, тим більше машин, тим менше місця для пішоходів. Плюс, ши-

рокі дороги - це більше шуму, пилу, їх складніше перетнути. Все разом формує погане міське середовище для пішоходів і всіх навколо. Саме тому невеликі вулиці, на яких можна сісти і поговорити, не відволікаючись на шум і бруд від машин, або які можна без праці перетнути там, де тобі зручно – значно приємніші для людей. У теперішній же час світова практика така, що в міському середовищі не прийнято будувати вулиці більше 4 смуг.

Висновки. Визначивши недоліки, що характерні для мікрорайонної забудови індустріального періоду можна визначити необхідність врахування наступних тез при проектуванні та новому будівництві.

1. Розвиток поряд з традиційним великопанельним інших систем індустріального домобудівництва - монолітних, каркасних та інших.
2. Забезпечення гнучкості планувальних рішень житлових будинків.
3. Забезпечення широкої містобудівної маневреності житлових будинків і комплексів при використанні типових проєктів, які враховують особливості містобудівної ситуації - зелені насадження, рельєф, існуючі будівлі.
4. Впровадження в практику масового житлового будівництва, крім вже традиційних секційних багатопверхових будівель, також житлових будинків малої і середньої поверховості, систем малоповерхової забудови підвищеної щільності, комбінованих типів будівель.
5. Формування різноманітних варіантів фасадів житлових будинків для індивідуалізації екстер'єру житлових комплексів, житлових груп і кварталів.
6. Забезпечення можливості використання перших поверхів для суспільних функцій, торгівлі, офісів.

Необхідно також відзначити, що мікрорайонна забудова має однотипні недоліки: величезні безгоспні простори; морально застарілий тип житла; відсутність розвинутої інфраструктури; недолік паркувальних місць; відсутність соціальних і/або сусідських зв'язків, які здатні вплинути на

покращення територій. Якщо на зорі цивілізації містобудування боролось з хаосом, то зараз йому належить навчитися його створювати, знаходити компроміс між свободою і несвободою, може бути, навіть штучно обмежувати втручання техніки і розрахунків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Antonenko N., Bouriak A. Leonid Tyulpa – the Architect of the Period of Mass Industrial Development. ZARCH, № 8, El Vivienda Masiva Moderna / Modernist Mass Housing Legacy. Zaragoza, 2017. – P. 154-169.
2. Leupen B., Mooij H. Housing Design. A Manual. – Nai Publishers. Rotterdam, 2011. 448p.
3. Pfeifer G., Brauneck P. Town Houses. A Housing Typology. Birkhauser Verlag AG. Базель; Бостон; Берлін, 2009. - 128 с.
4. Бронуицкая А. Ю. Основные тенденции в экспериментальном проектировании жилых домов и комплексов в 1960-1970-х годах. // Массовое жилище как объект творчества. Роль социальной инженерии и художественных идей в проектировании жилой среды. Опыт XX и проблемы XXI века / отв. ред. Т. Г. Малинина. М.: НИИ теории и истории изобразительных искусств при Российской академии художеств: БуксМАрт, 2015. - С. 239-246.
5. Васильев Н. Ю. Эволюция типологии массового жилища в советской архитектуре межвоенного периода // Массовое жилище как объект творчества. Роль социальной инженерии и художественных идей в проектировании жилой среды. Опыт XX и проблемы XXI века / отв. ред. Т. Г. Малинина. М.: НИИ теории и истории изобразительных искусств при Российской академии художеств: БуксМАрт, 2015. - С. 110-121.
6. Гутнов А.Э. Мир архитектуры: Язык архитектуры. – М.: Мол. гвардия, 1985. – 351с.
7. Гутнов А. Э., Лежава И. Г. Будущее города. – М., Стройиздат, 1977. - 126 с.
8. Иконников А.В., Степанов Г.П. Основы архитектурной композиции. М. 1971. - 223 с.
9. Середюк И. Информационная ценность эстетических средств современной архитектуры. Архитектура СССР, № 2. - 1978.
10. Соколкова Е. М. Категории «порядок» и «хаос» в развитии профессионального мышления архитектора: диссертация ... кандидата архитектуры: 18.00.01.- Екатеринбург, 2006.- 264 с.: ил.

11. Казусь И.А. Организация архитектурно-градостроительного проектирования в СССР: этапы, проблемы, противоречия, 1917-1933 гг. [Текст]: дис. ... канд. архитектуры / И.А. Казусь. – М., 2001. – 342 с.
12. Калабин А.В., Куковякин А.Б. Массовая жилая застройка: проблемы и перспективы. КиберЛенинка: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/massovaya-zhilaya-zastroyka-problemy-i-perspektivy>.
13. Косенкова Юлия. Градостроительное мышление советской эпохи: поиск устойчивых структур. Сайт Архитектура История [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/kosenkova/kosenkova_mish.html.
14. Косенкова Ю.Л. Советский период 1940-х – первой половины 1950-х годов: От творческих поисков к практике строительства. [Текст]: дис. ... доктора архитектуры / Ю.Л. Косенкова. – М., 2000. – 379 с.

Шкодковский Ю.М., Вигдорович О.В. МИКРОРАЙОННАЯ ЗАСТРОЙКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КАТЕГОРИЙ «ХАОС» И «ПОРЯДОК». Рассмотрение микрорайонной застройки с точки зрения категорий «хаос» и «порядок» сегодня актуально в связи с тем, что в настоящее время мы уже имеем большой опыт эксплуатации жилых микрорайонов, которые были построены ранее, а новое строительство должно осуществляться с учетом недостатков микрорайонной застройки, выявленных путем разностороннего анализа. В статье определены основные недостатки микрорайонной застройки: огромные бесхозные пространства; морально устаревший тип жилья; отсутствие развитой инфраструктуры; недостаточность парковочных мест; отсутствие социальных и соседских связей.

Предложены способы улучшения архитектурной среды при проектировании новой застройки: развитие монолитных и каркасных систем индустриального домостроения; обеспечение гибкости планировочных решений жилых домов; обеспечение широкой градостроительной маневренности жилых домов и комплексов при использовании типовых проектов (зеленые насаждения, рельеф, существующие здания) внедрение в практику массового жилищного строительства, кроме уже традиционных секционных многоэтажных зданий, а также жилых домов малой и средней этажности, систем малоэтажной застройки повышенной плотности, комбинированных типов зданий; формирова-

ние различных вариантов фасадов жилых домов для индивидуализации экстерьера жилых комплексов, жилых групп и кварталов; обеспечение возможности использования первых этажей для общественных функций, торговли, офисов. Если на заре цивилизации градостроительство боролось с хаосом, то сейчас ему предстоит научиться его создавать, находить компромисс между свободой и несвободой, может быть, даже искусственно ограничивать вмешательство техники и расчетов.

Ключевые слова: индустриальная застройка, микрорайонная застройка, архитектурная среда, общественное пространство, категории «хаос» и «порядок».

Shkodovsky Yu.M., Vidorovich O.V. MICRO-DISTRICT DEVELOPMENT FROM THE POINT OF VIEW OF THE CATEGORIES "CHAOS" AND "ORDER". Consideration of housing estate development in the context of “chaos” and “order” categories is relevant today as we already have extensive experience in maintenance of housing estates that were built earlier, and new construction should take into account the drawbacks of housing estates identified through a multifaceted analysis. The article defines the main drawbacks of housing estate development, such as huge abandoned spaces; outdated type of housing; lack of developed infrastructure; lack of parking spaces; lack of social and neighborhood connections.

The ways to improve the architectural environment in the design of new housing estates are proposed: the development of monolithic and frame systems for industrial house-building; flexibility of design decisions for residential buildings; wide urban development flexibility of residential buildings and complexes while using standard projects (green areas, relief, existing buildings), introduction of mass housing construction, in addition to the traditional sectional high-rise buildings, as well as low and medium-rise residential buildings, systems of low-raised buildings of high density, combined types of buildings; various options of residential buildings facade to customize the exterior of residential complexes, residential groups and neighborhoods; possibility to use ground floors for public functions, commerce, offices. If at the dawn of civilization, urban planning struggled with chaos, now it has to learn how to create it, find a compromise between freedom and unfreedom, and maybe even artificially limit the intervention of technology and calculations.

Key words: industrial development, housing estate development, architectural environment, public space, “chaos” and “order” categories.